

KOVÁCS ATTILA

THE VIRUS AS A METAPHOR

Kovács Attila

Transilvania University of Braşov, Braşov, Romania

Email: kovattila74@gmail.com

Abstract: Nowadays everyone makes predictions: what our post-COVID-19 society will look like, what will happen to the economy, how we should use our energy in this lock down, etc ... Through this essay I will make a call to philosophy or more precisely to three prominent figures of French philosophy, whose visions / predictions have already been fulfilled in our times and I try to present those teachings that can be deduced from these predictions in the current situation. I will analyse 1) the inverted metaphor (Camus, Plague): today we are no longer talking about the non-existent (plague) that “represents” the existing (Nazism), but rather the non-existence or exactly what is to come (totalitarianism) is represented by the existing (virus); 2) that the 1930’s are ahead of us (Granel) by the fact that in our age, totalitarian domination centered on authority is represented by technology, especially information and communication technology, and during this period these trends will amplify and will manifest now, without any embarrassment, because there is a reason: the virus; 3) about the era of ecstasy of communication (Baudrillard) which makes the private sphere to be projected by means of technology in the public sphere, making it possible, in terms of totalitarian domination, to be exposed and vulnerable to algorithms, in the face of artificial intelligence, the latter being concentrated in the hands of a few, and on the other hand, everything external becomes internal by the fact that we are constantly connected to the all-encompassing communication network, the outside reaching my bedroom, being metamorphosed into inside, this being the other side of totalitarian dominance, of manipulation, when everything flows unfiltered inside us, without any halo or firewall protecting us.

Keywords: COVID-19, totalitarianism, Camus, Granel, Baudrillard, Bjung Chul-Han, Marcus Aurelius, technology, communication, alienation

VIRUSUL CA METAFORĂ

Rezumat: În zilele noastre toată lumea face predicții: cum va arăta societatea noastră post COVID-19, ce se va întâmpla cu economia, cum ar trebui să ne folosim energia în această izolare, etc.. Prin acest eseu mă voi folosi de filosofie sau mai precis de trei figuri proeminente ale filosofiei franceze, ale căror viziuni/predicții s-au împlinit deja în vremurile noastre și încerc să prezint acele învățături care pot fi deduse din aceste predicții în situația actuală.

Este vorba 1) despre o metaforă (Camus, Ciurma) inversată: azi nu mai vorbim despre inexistentul (ciurma) care "reprezintă" existentul (nazismul), ci mai degrabă inexistența sau mai exact ceea ce va să vină (totalitarismul) este reprezentat de existent (virusul); 2) că anii '30 sunt în fața noastră (Granel) prin faptul că în epoca noastră, dominația totalitară centrată pe autoritate este reprezentată de tehnologie, în special de tehnologia informației și de comunicare, iar în această perioadă aceste tendințe se vor amplifica și se vor manifesta acum, fără nici o jenă, deoarece există un motiv: virusul; 3) despre era extazului comunicării (Baudrillard) care face ca tot ceea ce este interior să fie proiectat prin mijloacele tehnologiei în lumea exterioară, în sfera publică, făcând posibil, în ceea ce privește dominația totalitară, să fiu expus și vulnerabil în fața algoritmilor, în fața inteligenței artificiale, acestea din urmă fiind concentrate în mâinile câtorva, iar pe de altă parte, tot ceea ce este extern să devină al meu prin faptul că suntem conectați constant la rețeaua de comunicare atotcuprinzătoare, exteriorul ajungând în dormitorul meu, fiind metamorfozat în interior, aceasta fiind cealaltă față a dominanței totalitare, a manipulării, când totul se scurge nefiltrat în noi, fără ca vreun halou sau firewall să ne protejeze.

Cuvinte-cheie: COVID-19, totalitarism, Camus, Granel, Baudrillard, Bjung Chul-Han, Marcus Aurelius, tehnologie, comunicare, alienare.

„La fel de normal poți să reprezinți un sistem de întemnițare printr-un altul, după cum poți, de altfel, să reprezinți orice lucru care există în mod real prin ceva care nu există” - scria Daniel Defoe în cartea sa despre ciuma londoneză.

În zilele noastre, a devenit o modă a canalelor social media să facem predicții: cum va arăta societatea noastră post COVID-19, ce se va întâmpla cu economia, cum ar trebui să ne folosim energia în această izolare, etc..

Și eu voi face la fel, doar că o să mă folosesc de filosofie sau mai precis de trei figuri proeminente ale filosofiei franceze, ale căror viziuni/predicții s-au împlinit deja în vremurile noastre și încerc să prezint acele învățături care pot fi deduse din aceste predicții în situația actuală.

Filosofia franceză a avut întotdeauna pentru mine o importanță deosebită. La început, spre sfârșitul adolescenței, când știam deja că voi studia filosofia, a fost eseul lui Camus, *Mitul lui Sisif*, cel care mi-a definit în mare parte gândirea.

Desigur, știu, puteți spune că am întârziat cu Camus, este deja la modă în aceste zile deoarece toată lumea vorbește deja despre *Ciuma*, subliniind cât de oportune sunt gândurile exprimate în această carte pentru vremurile noastre.

Da, dar popularitatea ciumei lui Camus se bazează pe neînțelegerea ei. Cu toate astea, ar putea fi foarte oportună, dar nu în măsura în care descrie printr-o ficțiune, o metaforă, adică ciuma, o societate care se luptă cu nazismul. Cartea nu este în nici un caz reprezentativă pentru zilele noastre prin faptul că o epidemie inexistentă, fictivă, ciuma metaforizează ordinea socială existentă la vremea respectivă - adică nazismul, ci invers, printr-o metaforă inversată. În timp ce, în cazul lui Camus, ciuma inexistentă era o metaforă pentru nazismul, totalitarismul existent, acum un virus existent metaforizează o ordine socială care pare să vină și care în multe privințe nu este diferită de nazism sau totalitarism, așa cum vom vedea mai târziu, prin alți doi gânditori francezi (Granel și Baudrillard).

Astfel, dacă la Camus mecanismul semantic al metaforei era de tipul inexistentul (ciuma) “reprezenta” existentul (nazismul), în zilele

noastre „reprezentăm un sistem de întemnițare printr-un altul”. Inexistența sau mai exact ceea ce va să vină (totalitarismul) este reprezentat de existent (virusul). Actualitatea ciumei nu constă, așadar, în faptul că epidemia de ciumă este similară cu epidemia virală de astăzi (de unde și neînțelegerea), ci în faptul că nazismul este similar cu ceea ce este prezent acum în societatea noastră în germenii săi sau cu ceea ce va să vină...

Căci, după cum spune Camus însuși, prin cuvintele doctorului Rieux: „această cronică nu putea fi a victoriei definitive. Ea nu putea fi decât mărturia a ceea ce trebuise el să împlinească și a ceea ce, fără îndoială, trebuiau să mai împlinească încă, împotriva terorii și a armei ei neobosite, în ciuda suferințelor personale, toți oamenii, care, neputând fi sfinți și refuzând să admită flagelurile, se străduiesc totuși să fie medici.”¹

“Teroarea și arma ei neobosită” ar putea reveni oricând, avertizează Camus. În ce formă, aflăm tot de la un gânditor francez, cu ale cărui scrieri am făcut cunoștință mai târziu, la facultate. Este vorba despre Gerard Granel, cel care a scris într-unul din studiile sale că “anii ‘30 sunt încă în fața noastră”.²

Ce înseamnă asta?

Europa anilor ‘30 a favorizat întărirea a trei mari puteri: puterea fascistă din Italia, socialismul național din Germania și sistemul birocratic, anonim stalinist, în Rusia. În toate cele trei state, regimul totalitar a înlocuit brusc o democrație acceptabilă. Instantaneitatea schimbării regimului, abandonarea atât de ușoară a principiilor libertății ne pot pune pe gânduri, dar nu este nicidecum excepțională și întâmplătoare, deoarece aparțin esenței modernității. Modernitatea noastră nu poate exista fără o formă de dominare centrată pe autoritate, factorii care determină spiritul epocii aparținând esenței modernității.³

În epoca noastră, această dominație totalitară centrată pe autoritate este reprezentată de tehnologie, în special de tehnologia informației și de comunicare. Și, în măsura în care această tehnologie este o manifestare de dominare centrată pe autoritate, putem spune liniștiți împreună cu Granel: anii ‘30 sunt în fața noastră.

Perioada COVID-19 reprezintă o schimbare de paradigmă în acest sens. Aceste tendințe se vor manifesta acum, fără nici o jenă, deoarece există un motiv: virusul. Pentru a clarifica ceea ce vreau să spun, ajungem la un alt gânditor francez, pe care l-am cunoscut ulterior, fiind deja lector universitar - oarecum legat de cursurile pe care le predau la Universitatea "Transilvania" din Brașov.

Este vorba despre Baudrillard. *Extazul comunicării*, scris în 1987, mi-a definit semnificativ gândirea. Potrivit lui Baudrillard, modernitatea noastră este era extazului comunicării. Extazul trebuie înțeles în sensul strict al cuvântului, adică etimologic: ca *proiecție* dintr-o stare sau din sine (*ek-stasis*).

Ce înseamnă această proiecție? Proiecția, mutând comunicarea de pe tărâmul epistemologiei pe tărâmul ontologiei, printr-o „dublă obscenitate”, înseamnă două lucruri:

1. Tot ceea ce este *interior* (ceea ce este *al meu*, „sfera mea privată”) este proiectat prin mijloacele tehnologiei în lumea exterioară, în sfera publică: ceea ce este al meu, chiar și cel mai banal gest (cum ar fi să-mi scarpin lobul urechii), prin interfața social media încetează să mai fie al meu, să fie privat și devine public; în ceea ce privește dominația totalitară, asta înseamnă că totul poate fi cunoscut despre mine: sunt expus și vulnerabil în fața algoritmilor, în fața inteligenței artificiale, acestea din urmă fiind concentrate în mâinile câtorva.

2. Pe de altă parte, tot ceea ce este *extern* (ceea ce este *comun*, ceea ce ține de „sfera publică”) devine al meu prin faptul că suntem conectați constant la rețeaua de comunicare atotcuprinzătoare, exteriorul ajungând în dormitorul meu, fiind metamorfozat în interior; iar aceasta este cealaltă față a dominanței totalitare, a manipulării: totul se scurge nefiltrat în noi, fără ca vreun *halo* sau *firewall* să ne protejeze (iată un motiv pentru care se propagă așa rapid *fakenews*-urile în aceste zile).

Odinioară, înaintea extazului comunicării, în perioada anterioară dominanței tehnologice, alienarea era reală. I se putea întâmpla cu ușurință unei persoane să nu se regăsească într-un anumit anturaj - în familia sa, într-o companie, într-un anumit mediu social etc. Se putea întâmpla ca o persoană să fie „ruptă” de lume. Această alienare este de

altfel una dintre temele filosofiei existențialiste; chiar Camus a scris, printre altele, despre asta.

Alienarea era un sentiment real al vieții. Însă în zilele noastre nu mai poate fi așa. În extazul comunicării, subiectul se contopește cu obiectul, interiorul cu exteriorul, toată lumea este conectată organic cu toată lumea și cu toate. Nu ne mai este dat să experimentăm „drama alienării”! Alienarea, în aceste vremuri, nu mai este reprezentativă; ceea ce ne reprezintă mai degrabă este paranoia, ipohondria și o interpretare mai profundă, care transcende patologia, a schizofreniei - nu în sensul unei *rupturi* (*szkidzo*) alienante, ci dimpotrivă, în sensul extazului comunicării care *contopește* tot, făcând să dispară limita dintre lumea mea interioară și cea exterioară: „... noi trăim, prin promiscuitatea imanenței și prin conectarea neîntreruptă a tuturor rețelelor în comunicare și informație, într-o nouă formă de schizofrenie. Nu isterie, nu paranoia proiectivă propriu-zisă, ci acea stare de teroare caracteristică schizofrenului: o prea mare apropiere de toate, o promiscuitate infectă a oricărui lucru care îl invadează și îl pătrunde fără rezistență, fără ca vreo aură, nici măcar cea a propriului său corp, să-l protejeze. Schizofrenul este deschis spre tot fără să vrea, trăind în cea mai mare confuzie. El este prada obscenă a obscenității lumii. Ceea ce îl caracterizează este mai puțin pierderea realului, cum se spune de obicei, cât această proximitate absolută și această instantaneitate totală a lucrurilor, această supraexpunere la transparența lumii. Lipsit de orice scenă și străbătut fără împotrivire, el nu mai poate produce limitele propriei sale ființe, nu se mai poate produce ca oglindă. El devine pur ecran, pură suprafață de absorbție și de resorbție a rețelelor de influență.”⁴

În acest fel, Celălalt nu apare ca o persoană independentă, purtătorul unui mesaj existențial, ci ca un element al unui sistem care leagă între ele părțile care comunică. De îndată ce lumea devine o rețea transparentă, Celălalt își pierde caracterul transcendent. „Nu mai există transcendența”, spunea Baudrillard, iar aceasta nu înseamnă neapărat (doar) sfârșitul metafizicii, ci mai degrabă că Celălalt *este mort* sau poate faptul că în zilele noastre *deja s-a născut mort*... Celălalt se contractă într-un nod nesemnificativ al unei rețele care unește lumea. Într-o astfel de lume nu putem vorbi de alteritate autentică

deoarece este un element al unui sistem electronicizat. Celălalt nici nu poate fi autentic dacă în spațiul de joacă al reproductibilității poate fi modelat în orice moment, folosind instrumentele tehnice adecvate.⁵ În epoca extazului comunicării declarația lui Nietzsche conform căreia „Dumnezeu a murit” primește, așadar, o nouă interpretare.

În trecut “universul privat era alienant, în mod sigur, în măsura în care el te separa de ceilalți, de lume, în măsura în care era investit ca spațiu protector, ca imaginar protector. Dar el beneficia și de câștigul simbolic al alienării, și anume că Celălalt exista și că alteritatea poate însemna și ce e mai bun, și ce e mai rău.”⁶

Potrivit filosofului elvețian originar din Coreea de Sud Byung-Chul Han, în prezent suntem deja dincolo de epocile „bacteriene” și „virale”. Ceea ce este caracteristic prezentului este „era neuronală” - era bolilor mintale.⁷ Acest lucru se datorează faptului că era imunologică și-a bazat existența pe alteritate în același mod în care reacția imună este o reacție la alteritate, chiar dacă această alteritate nu reprezintă o amenințare (de aici și conceptul de autoimunitate). Astăzi negativitatea alterității, interpretată ca fiind străină imunologic, nu mai există. A fost înlocuită cu o pozitivitate excesivă, cu identitatea.

Câștigul simbolic al alienării a fost acesta: existența celuilalt, existența alterității. Dar dacă celălalt nu există, dacă alteritatea nu există, cum poate exista „sinele”, cum putem noi înșine să existăm, am putea să ne întrebăm. Deoarece, până la urmă, vorbim despre două părți ale aceleiași monede. Celălalt este condiția de posibilitate a Sinelui. În acest sens, sinele autentic încetează și el să existe.

Astăzi ne ferim de tot ceea ce ne confruntă cu noi înșine și cu celălalt. În era COVID-19, condusă de frică, paranoia și ipohondrie, suntem blocați în „propria noastră celulă”; suntem prinși, ne zbatem între anxietate și plictiseală.

Cu toate acestea, nu putem beneficia de latura pozitivă a anxietății și a plictiselii, dezvăluind propria noastră autenticitate, întrucât ne uităm rapid la telefonul nostru „inteligent”, iar universul public se contopește instant cu universul privat, distrăgându-ne rapid atenția și redând locul spaimei, paranoiai și ipohondriei. Astfel ne învărtim de

jur împrejur precum un câine în jurul propriei cozi, dar acum „coada dă din câine”, am putea spune.

Paradoxal, virusul îl poate readuce pe Celălalt, chiar în sens ontic/ontologic, dar numai în măsura în care Celălalt întruchipează propria mea frică, paranoia și ipohondrie, în măsura în care o deplasare la un magazin de la colțul străzii este egală cu a vedea ursul în pădure. Teama că Celălalt este purtătorul bolii îl *readuce* pe acesta, prin activarea hormonală, ca alteritatea de care trebuie să ne fie frică. Legat de ideile lui Byung-Chul Han, absurditatea situației este tocmai faptul că adevăratul început al erei neuronale și sfârșitul erei virale sunt cauzate de un virus.

Lumea noastră, mândră de deschiderea sa, a limitat de fapt perspectivele individului. Astăzi am putea spune că *fiecare dintre noi trăiește în propria celulă*. Individul este forțat într-o emigrare internă, într-un spațiu de locuire subiectiv, întâlnirea cu Celălalt devenind imposibilă.

Revenind la virus ca metaforă, opiniile din 1987 ale lui Baudrillard despre tehnică și comunicare sunt incredibil de exacte căci vorbim despre acei ani când exista doar ecranul televizoarelor, nu această imersiune în social media de acum. Având în vedere posibilitățile oferite de tehnologie și comunicare la momentul actual, cuvintele lui Baudrillard nu descriu realitatea doar într-un sens metaforic, ci ad litteram - ca o dominație tehnologică în care omul devine o interfață controlabilă, iar relația sa cu Sinele, cu Celălalt și cu Natura devine irelevantă.

Pentru noi va fi ca un fel de blestem să ne zbatem în mod constant între două extreme: între mișcarea perpetuă a anxietății și lipsa de mișcare a plictiselii. Iar mântuirea este ecranul cel de toate zilele, însă din care va “curge” teama.

Dacă virusul este o metaforă bazată pe dihotomia *existent-inexistent*, atunci este o metaforă (așa cum am afirmat deja în legătură cu Camus) în care metaforizantul este existentul și cel metaforizat este inexistentul. Virusul ca metaforă înseamnă că ceea ce urmează după acest virus va fi mai rău decât virusul în sine. Oarecum, în termeni economici, acest lucru este evident. Cu toate acestea, Baudrillard și Granel ne avertizează că va fi mai rău nu doar din punct de vedere

economic, ci și social. Vom asista la un fel de schimbare de paradigmă; tot ceea ce a fost până acum prezent doar în germenii săi (adică dominanța totalitară) va fi de acum înainte prezent la modul cel mai deschis în viața noastră.

Pe de altă parte, totul va părea a fi în regulă, vom fi conectați unii cu alții în extazul comunicării, însă tot ceea ce ne constituie pe noi înșine va dispărea între timp, la fel cum nici Celălalt nu există. Dar cum ar putea exista dacă trăim într-o lume în care acele trăiri dezvăluitoare ale autenticității, cum ar fi alienarea, anxietatea sau chiar plictiseala, nu mai pot exista (practic)? Și atunci am putea să ne întrebăm alături de Kundera: „De ce a dispărut plăcerea zăbavei? Ah, unde sînt hoinarii de odinioară? Unde-s eroii leneși ai cântecelor populare, vagabonzii ce vîntură lumea și dorm sub cerul liber? Au dispărut odată cu drumurile de țară, cu pajiștile și poienile, cu natura? Un proverb ceh descrie dulcea lor zăbavă printr-o metaforă: ei contemplează ferestrele Domnului. Iar cine contemplează ferestrele Domnului, acela nu se plictisește, e fericit; în lumea de azi, lenea s-a transformat în lipsă de ocupație, ceea ce e cu totul altceva. Omul lipsit de ocupație se simte frustrat, plictisit, e veșnic în căutarea mișcării care-i lipsește.”⁸

Ce putem face în această situație? Un răspuns vine de la Dr. Rieux: *trebuie să fim cinstiți* - ceea ce în această lume a simulacrelor, în acest FakeWorld devine din ce în ce mai puțin posibil. Trebuie să ne facem treaba, fiecare în felul lui. Și nu avem nevoie de eroi, oricât de mulți vor să creadă că avem pe de o parte eroi (ex. medicii) și, pe de altă parte, oameni simpli, lași chiar. „Nu este vorba de eroism în toate astea. E vorba de cinste”, spune chiar Camus prin cuvintele doctorului Rieux, iar asta înseamnă „să-mi fac meseria”.⁹

Celălalt răspuns este *responsabilitatea*, o altă idee-cheie a existențialismului francez: faptul că suntem responsabili pentru propriile noastre acțiuni, că nu îi putem trage la răspundere pe ceilalți pentru ceea ce ni se întâmplă și că suntem responsabili față de semenii noștri.

Mai mult decât atât, cred că politicienii acum trebuie să își asume responsabilitatea. Nu ne putem ascunde în spatele protecției simbolice a măștilor, în extazul comunicării, pentru a da instrucțiuni online. Însă pentru sfera politică de azi a te apăra fugind înainte este singura cale de a evita responsabilitatea. Am răspuns într-un mod excesiv,

hiperalergic la virus, am exagerat cu măsurile de apărare și cu izolarea, în ciuda faptului că, după cum spunea și Camus, acesta nu poate fi eradicat. În plus, nu există dovezi științifice conform cărora izolarea este o soluție mai bună decât lipsa ei (a se vedea modelul suedez) sau o soluție intermediară (a se vedea cazul germanilor). Este pentru prima oară în istorie când îi închidem pe cei sănătoși, pe cei puternici, ca să-i apărăm pe cei vulnerabili, pe cei slabi. Aceasta în condițiile în care devine din ce în ce mai evident că pentru fiecare persoană sănătoasă, cu un risc scăzut de infecție sau care evită infectarea va fi posibil ca altă persoană, vulnerabilă de data asta (sau cu un grad ridicat de infectare), să moară. Cu toate acestea, în ceea ce privește evitarea răspunderii, izolarea este soluția bună. Cumva am procedat ca atunci când ieșim în pădure cu un fluier în jurul gâtului și începem să fluierăm și, dacă cineva întreabă de ce fluierăm, răspundem: ca să speriem tigrii; și dacă ni se spune că nu există tigri aici, spunem: vezi, acum știi și tu de ce nu există!

În continuare, avem nevoie de *exemple*: așa cum celebrul împărat roman, filosoful stoic Marcus Aurelius, a făcut asta - la acea dată în contextul unei epidemii reale de ciumă¹⁰, o epidemie care a devastat Roma în timpul domniei sale, cauzând și moartea sa. Această epidemie, potrivit istoricului roman Cassius, a provocat în Roma 2.000 de morți pe zi, afectând un sfert din populație.¹¹ Numărul total de decese este estimat la 5 milioane, boala omorând o treime din populație în unele zone, distrugând și armata romană.

Marcus Aurelius a fost liderul care nu s-a ferit să stea în față, nu a fugit de răspundere! A izolat populația, dar el însuși nu s-a izolat. Le-a arătat oamenilor că apreciază responsabilitatea mai mult decât propria sa siguranță.

În 180¹², după ce a condus imperiul în cea mai grea criză, devorând 15 ani de domnie, Marcus Aurelius a început să prezinte simptome ale bolii. A beneficiat de o soartă care era inevitabilă din cauza stilului său de conducere. Și, deși a știut din diagnosticul medicilor săi că îi mai rămân doar câteva zile în viață, chiar și în ultimele momente i-a instruit pe oamenii săi să nu plângă pentru el, ci mai degrabă să se concentreze pe lupta cu ciuma și să se ocupe de moartea celorlalți.¹³

Și de aici decurge următorul răspuns cu privire la ceea ce ar trebui să facem: *ar trebui să fim recunoscători*. Suntem norocoși deoarece acest virus este cu adevărat o metaforă față de ciuma care a afectat 25 de milioane de oameni în doar câteva luni în secolul al VI-lea sau spre deosebire de variolă, care a ucis în mod constant aproximativ 400.000 de oameni în fiecare an în secolul al XIX-lea sau comparativ cu rujeola care a ucis 200 de milioane de oameni în secolele XIX și XX sau față de gripa spaniolă care a luat viața a 50 de milioane de oameni în 1918. Pentru că ceea ce oamenii de știință văd astăzi cu îngrijorare este de fapt o binecuvântare: boala este atât de contagioasă *deoarece nu-și omoară majoritatea victimelor*.

Iar răspunsul următor vine din gândurile de mai sus și din esența virusului ca metaforă (ca mecanism semantic care își uită trecutul său de comparație și, prin urmare, produce o identificare agresivă): *va trebui să ne concentrăm atenția asupra a ceea ce urmează..*

Note

¹ Albert Camus, *Ciuma* (Iasi: Ed. Polirom, 2018): 292 (variante E-pub).

² Gerard Granel, *Les années 30 sont devant nous*, in *Études* (Paris: Ed. Galilée, 1995): 67-89.

³ Attila Kovács, *A totalitarizmus (egyik) leckéje* (Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016): 4.

⁴ Jean Paul Baudrillard, *Celălalt prin sine însuși* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 1997): 19–20.

⁵ Jean Paul Baudrillard, *Celălalt prin sine însuși*, ed. cit., 8.

⁶ Jean Paul Baudrillard, *Celălalt prin sine însuși*, ed. cit., 15.

⁷ Byung-Chul Han, *The burnout society* (Stanford, California: Stanford University Press, 2015): 1-2.

⁸ Milan Kundera, *Lentoarea* (București: Ed. Humanitas, 2004): 1.

⁹ Albert Camus, *Ciuma* ed. cit. 157.

¹⁰ Deși, după unii autori, nu era ciuma.

¹¹ Cassius Dio 72.14.3.

¹² Historia Augusta Marcus 28.1.

¹³ Historia Augusta Marcus 28.2–7.

Bibliografie

*** Historia Augusta. 1921. *Volume I: Hadrian. Aelius. Antoninus Pius. Marcus Aurelius. L. Verus. Avidius Cassius. Commodus. Pertinax. Didius Julianus. Septimius Severus. Pescennius Niger. Clodius Albinus.* Translated by David Magie (Cambridge: Harvard University Press).

Baudrillard, Jean Paul. 1997. *Celălalt prin sine însuși* (Cluj-Napoca, Ed. Casa Cărții de Știința).

Camus, Albert. 2018. *Ciuma* (Iasi: Ed. Polirom) (varianta E-pub).

Cassius, Dio. 1955. *Roman History* (Ernest Cary) (Cambridge, Harvard University Press).

Granel, Gerard. 1995. *Les années 30 sont devant nous.* In *Études* (Paris, Ed. Galilée).

Han, Byung-Chul. 2015. *The burnout society* (Stanford, California: Stanford University Press).

Kovács, Attila. 2016. *A totalitarizmus (egyik) leckéje* (Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum-Egyesület).

Kundera, Milan. 2004. *Lentoarea* (București: Ed. Humanitas).